

УДК 504 (477)

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2018.02.051>**Л.Г. Руденко, К.А. Поливач**

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА КОНСТРУКТИВНІ ПРОПОЗИЦІЇ

Визначено основні проблеми та негативні тенденції у сфері охорони та збереження культурної спадщини: неврахування загальноприйнятих міжнародною спільнотою принципів сучасного розвитку сфери охорони і збереження культурної спадщини, кризовий стан історико-культурного середовища більшості історичних населених місць, руйнування й безповоротні втрати історично цінної забудови, історичних і культурних ландшафтів, об'єктів і територій, відсутність системи електронних інформаційних ресурсів про культурну спадщину України, відсутність чіткої політики щодо ознайомлення світової спільноти з національною культурною та природною спадщиною України тощо. В результаті дослідження підготовлено конструктивні рекомендації щодо реформування стратегії державної політики у сфері охорони та збереження культурної спадщини. Розроблено пропозиції щодо механізмів та інструментів її реалізації, а саме: удосконалення стратегічного, програмно-цільового та просторового планування, удосконалення державної системи реєстрації та обліку, створення системи моніторингу та відповідної звітності й інформування громадськості, єдиної системи електронних інформаційних ресурсів та популяризації національної культурної спадщини. Новизна дослідження полягає у розробленні відповідних пропозицій та рекомендацій щодо їх вирішення з урахуванням документів, прийнятих міжнародною спільнотою, та акцентуванням при цьому на ролі та значенні географічної науки.

Ключові слова: сталий (збалансований) розвиток; культурна спадщина; історико-культурні території.

L.H. Rudenko, K.A. Polyvach

Institute of Geography, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

CONSERVATION AND USE OF CULTURAL HERITAGE IN UKRAINE: PROBLEMS AND CONSTRUCTIVE PROPOSALS

This publication identifies the main challenges and negative trends in the protection and preservation of cultural heritage, such as ignoring universally accepted principles of modern development in the sphere of protection and preservation of cultural heritage, crisis condition of historical and cultural environment of most historic settlements, destruction and irreversible loss of historically valuable buildings, historical and cultural landscapes, objects and territories, lack of a system of electronic information resources about the cultural heritage of Ukraine, lack of a clear policy on how to introduce national cultural and natural heritage of Ukraine to the international community and others. As a result of the study, constructive recommendations for reforming the state policy in the field of protection and preservation of cultural heritage were prepared. Proposals on mechanisms and tools for its implementation are developed. Among them are the improvement of strategic, program-target and spatial planning, improvement of the state registration and accounting system, creation of a monitoring system and the system of appropriate reporting and public informing, a unified system of electronic information resources and popularization of the national cultural heritage. The novelty of the study is in the development of appropriate proposals and recommendations for their solution, taking into account the documents adopted by the international community, and emphasizing the role and significance of the science of geography.

Keywords: sustainable (balanced) development; cultural heritage; historical and cultural territories.

Актуальність питання та постановка мети дослідження

Останні роки ознаменувалися підвищеною увагою світової спільноти, зокрема міжнародними структурами ЮНЕСКО, ІКОМОС та інших, до

*Статтю підготовлено в процесі виконання відомчої наукової роботи "Розробка Атласу "Населення України та його природна і культурна спадщина" (2015 - 2019 рр.).

© Л.Г. Руденко, К.А. Поливач, 2018

ISSN 1561-4980. Укр. геогр. журн. 2018, 2(102)

проблем охорони, збереження й використання культурної та природної спадщини.

Так, у Декларації Ханчжоу під назвою «Забезпечити центральне місце культури в політиці сталого розвитку» підкреслюється, що спадщина є ключовим каталізатором сталості, джерелом сенсу й енергії, творчого підходу та інновацій, тому її втрата є дуже відчутною. У Декларації рекомендовано конкретні дії для виведення культури

на ключову позицію в політиці сталого розвитку шляхом повної інтеграції культури – через чітко встановлені цілі, результати і показники – в майбутні стратегії й програми розвитку і діяльність стосовно їх здійснення на глобальному, регіональному і національному рівнях. Наголошено, що тільки конкретні політичні та оперативні рамки зможуть забезпечити досягнення дійсно сталих результатів, зберігши при цьому право майбутніх поколінь скористатися багатством культурних цінностей, створених попередніми поколіннями [1].

Під час Генеральної Асамблеї ООН, що відбулася 25 вересня 2015 р., було прийнято «Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», що включає 17 цілей сталого розвитку (ЦСР) і пов'язані з ними 169 завдань. Істотним нововведенням у світовому «Порядку денному» стало усвідомлення цінності культурного різноманіття і внеску культури в сталий розвиток, тому активізацію зусиль з охорони та збереження всесвітньої культурної та природної спадщини виділено в окреме завдання [2].

На підтримку впровадження світового «Порядку денного» та ґрунтуючись на існуючих відповідних європейських конвенціях, 22 лютого 2017 р. була прийнята Рекомендація Комітету міністрів держав-членів ЄС щодо «Європейської стратегії 21-го століття у сфері культурної спадщини». Стратегія переосмислює місце та роль культурної спадщини в Європі та надає рекомендації щодо сприяння належному врядуванню, участі у виявленні та управлінні спадщиною та поширює інноваційні підходи щодо покращення навколишнього середовища та якості життя європейських громадян [3].

Прийнятими рекомендаціями було запропоновано сприяти впровадженню згаданої стратегії державами-членами Ради Європи та державами-учасницями Європейської культурної конвенції 1954 року, а також відзначити 2018 рік як *Європейський рік культурної спадщини*.

Україна, яка має величезний історико-культурний потенціал, деякі складові якого є унікальними і мають загальносвітове значення, та як учасник світових і європейських законотворчих процесів, має нести повну правову відповідальність перед світовою спільнотою за збереження своєї культурної спадщини, що закріплено в національному законодавстві. Наша держава приєдналась до Європейської культурної конвенції 24.02.1994 р.,

тому має прийняти та забезпечити впровадження Стратегії як еталонного документа відповідно до національних законодавчих положень та практик.

В останні роки зростає значення географії у вивченні культурної та природної спадщини, оскільки існування та розвиток їх у часі та просторі пов'язані з географічними умовами їх функціонування. Слід наголосити, що в Україні географічні дослідження культурної спадщини мають спорадичний характер і не завжди їм притаманні елементи конструктивізму. Позначається й відсутність відповідного наукового осередку (кафедри, структурного підрозділу) в НАН України та вищих навчальних закладах. Введені поняття «культурний ландшафт», «індустріальний ландшафт» та інші не ідентифіковані в природних зонах держави, і роботи в цьому напрямку майже не проводяться. Означена ситуація значною мірою впливає і на роботи, які здійснюються в Інституті географії НАН України щодо створення Атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина». Разом з тим, здійснені роботи забезпечують можливість виявити тенденції у сфері збереження культурної спадщини та окреслити окремі пропозиції й рекомендації щодо її збереження та використання.

Мета цієї публікації – визначення основних проблем та негативних тенденцій у сфері охорони та збереження культурної спадщини, розроблення відповідних пропозицій і рекомендацій щодо їх вирішення з урахуванням документів, прийнятих міжнародною спільнотою, та акцентуванням при цьому на ролі та значенні географічної науки.

Виклад основних результатів дослідження ***Несприятливі тенденції для розвитку і збереження культурної спадщини в Україні, основні пропозиції та рекомендації***

1. Культурна та природна спадщина є ключовою складовою навколишнього середовища у контексті стимулювання економічного розвитку, забезпечення екологічної стабільності та збалансованості, виконання базових соціальних функцій в суспільстві. Однак неодноразові спроби Національної академії наук України та громадськості привернути увагу до цього питання, підготовлені ними проекти концепцій, стратегій і відповідних рішень з питань збалансованого розвитку поки що залишаються без уваги органів законодавчої й виконавчої влади.

Нині підготовлено лише Першу Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» (далі – Доповідь). Доповідь містить національні цілі, завдання та цільові показники на період до 2030 року порівняно з їх базовим рівнем у 2015 році [4]. У попередніх статтях автори наголошували, що оскільки Доповідь та її цілі не затверджені на урядовому рівні відповідно до доручення Кабінету Міністрів України, передбачається врахування їх положень під час розроблення державних стратегічних і програмно-цільових документів. Однак, розгляд деяких цільових показників, викладених у Доповіді з метою охорони, збереження й розвитку культурної спадщини, показує їх очевидну необґрунтованість і викликає закономірне неприйняття [5].

Наприклад, заплановано збільшення пам'яток національного значення, включених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, лише до 1305 в 2030 р. порівняно з 855 у базовому 2015 р., що означає фактичне завершення формування Реєстру уже за межами цього століття. Всього, за даними Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 роки на державному обліку перебуває 4145 пам'яток національного значення.

У Доповіді відсутні рекомендовані Статистичною комісією ООН у березні 2017 р. глобальні показники для контролю й моніторингу за ходом виконання ЦСР (наприклад, загальна сума витрат у розрахунку на душу населення на збереження і захист всієї культурної спадщини в розбивці за видами спадщини, видами витрат і джерел фінансування) [6] та показники, що враховують національні реалії, як-то: частка пам'яток, внесених до державного реєстру, обсяги відреставрованих і готових до використання об'єктів культурної спадщини, обсяги виділених на ці цілі коштів, кількість елементів нематеріальної спадщини, включених до Репрезентативного, державного і регіонального переліків тощо [5].

Отже, можна стверджувати, що в Україні спостерігається істотна невідповідність між заявами на міжнародному рівні про визнання парадигми збалансованого (сталого) розвитку як незмінного пріоритету країни, в тому числі про важливість у зв'язку з цим культурної спадщини, і відсутністю дієвих практичних кроків щодо її впровадження як на національному, так і на місцевому рівнях.

Одна з ключових проблем – неврахування за-

гально визнаних міжнародною спільнотою принципів сучасного розвитку сфери охорони і збереження культурної спадщини: недостатня суспільна визначеність щодо пріоритетності справи збереження спадщини; недооцінювання ролі використання спадщини в соціально-економічному житті регіонів і дискримінація галузі при ранжуванні пріоритетів національного та регіонального розвитку. Має місце відставання України від багатьох країн світу в справі всебічного включення сфери культурної спадщини в стратегії збалансованого (сталого) розвитку.

Пропозиції та рекомендації:

- *Вважати доцільним включення питань охорони та збереження культурної спадщини в стратегії збалансованого (сталого) розвитку як країни загалом, так і її регіонів, та організації й здійснення відповідного моніторингу.*

- *Активізувати здійснення фундаментальних та науково-практичних досліджень вітчизняної науки, в тому числі й географічної, з вивчення та теоретичного осмислення ролі культурної спадщини у суспільному розвитку країни як основи та потужного ресурсу збалансованого (сталого) розвитку і одного з найважливіших середовищотворюючих чинників.*

2. На сьогодні в державі відсутня стратегія державної політики у сфері охорони та збереження культурної спадщини України як основа для конструктивної взаємодії органів державної влади, наукових та громадських організацій, міжнародних організацій у цій галузі.

Затверджена в 2016 р. «Довгострокова стратегія розвитку української культури - стратегія реформ» тільки визначила культуру як базовий елемент національної пам'яті через переосмислення значення й ролі культурної спадщини у розвитку суспільства та відзначила, що посилення зусиль у сфері збереження та відтворення культурної (матеріальної і нематеріальної) та природної спадщини є одним із пріоритетів Стратегії¹. Проте, в цьому документі відсутній аналіз тенденцій і основних проблем у сфері культурної спадщини, поставлені цілі й завдання нечіткі та здебільшого

¹Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури - стратегії реформ. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 року № 119-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80>

декларативні. Стратегія не передбачає механізми оцінки результативності реалізації поставлених завдань, що свідчить про певні недоліки в методології її підготовки та недосконалість запропонованих концептуальних рішень [5].

Питання захисту вітчизняної культурної й духовної спадщини, який було визнано у 2007 р. одним із пріоритетів Стратегії національної безпеки України, в наступних редакціях 2012 та 2015 років не набув свого відображення попри важливість як чинника національної безпеки та складника національної політики щодо захисту всієї духовної сфери суспільства.

Разом з тим, у Стратегії доцільно взяти до уваги основні засади «Європейської стратегії 21-го століття у сфері культурної спадщини»: використання її з метою сприяння культурному розмаїттю («Соціальний компонент»), посилення внеску спадщини у сталий розвиток на основі місцевих ресурсів, туризму та зайнятості (компонент «Територіальний та економічний розвиток») та зосередження на питаннях освіти, досліджень та навчання на традиціях КС протягом усього життя (компонент «Знання та освіта»).

Пропозиції та рекомендації:

• *Вважати за доцільне законодавче затвердження довгострокової стратегії державної політики у сфері охорони і збереження культурної спадщини України на період до 2030 р. та відповідного національного плану дій на 2021-2025 роки, що має визначити цілі, основні напрями, завдання, ресурси і механізми, необхідні для її реалізації, очікувані результати і цільові показники та індикатори досягнення намічених цілей.*

3. У країні існує проблема щодо узгодження цілей соціально-економічного розвитку різних територій з охороною і збереженням її культурної спадщини. У практиці регіонального стратегічного планування на період 2011-2015 та 2016-2020 роки було приділено значну увагу питанням культурної спадщини, що вже є важливим позитивним зрушенням. Однак серед обраних пріоритетів соціально-економічного розвитку більшості регіонів відсутні цілі й завдання для вирішення проблем охорони і збереження культурної спадщини, що свідчить про недооцінку ролі використання спадщини як ресурсу суспільного розвитку та її дискримінацію при ранжуванні пріоритетів.

У попередніх публікаціях автори неодноразово констатували, що спостерігається фактичне

усунення програмно-цільового методу стосовно інструментів реалізації державної культурної політики. Починаючи з 2000 року, було прийнято і виконувалося кілька десятків державних, регіональних (обласних) та місцевих програм. У їх числі: державні цільові програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини, нематеріальної культурної спадщини, народних художніх промислів; програми збереження історичної забудови міст; програми і заходи з розвитку історико-культурних заповідників і музеїв-заповідників. У багатьох областях були розроблені регіональні (обласні) програми з паспортизації об'єктів культурної спадщини, збереження і використання об'єктів культурної спадщини, охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини, розвитку туризму тощо.

Слід зазначити, що більшість прийнятих державних цільових програм у цій сфері не було профінансовано в запланованих обсягах, у період з 2010 року їх реалізація повністю зупинена. На сьогодні прийняті та реалізуються регіональні програми охорони і збереження культурної спадщини на період до 2020 року лише в окремих областях (Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська) [5, 7].

Пропозиції та рекомендації:

• *Вважати доцільним утвердження культурної спадщини одним із ключових чинників соціально-економічного та культурного розвитку України та її окремих регіонів, активного використання потенціалу культурної спадщини та включення в сучасне життя суспільства шляхом розроблення та реалізації загальнодержавних та регіональних цільових програм згідно основних напрямів довгострокової стратегії державної політики у сфері охорони і збереження культурної спадщини.*

4. У питаннях збереження культурної спадщини важливе значення має розвиток мережі історичних населених місць України. Їх список, затверджений у 2001 р., включає 401 місто і селище міського типу², однак не охоплює всіх міст, селищ

²Про затвердження Списку історичних населених місць України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. №878 – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF>

і сіл з цінною історико-культурною спадщиною, кількість яких, згідно з аналізом, проведеним у 1989-1990 роках у Державному науково-дослідному інституті теорії та історії архітектури й містобудування, досягає 1400 населених пунктів, у тому числі 657 міст і селищ та 743 села з архітектурними, археологічними, парковими й історико-культурними комплексам [8]. При цьому, роботу з виявлення та дослідження історичних сіл для занесення їх до списку, яку, згідно вищезазначеної постанови, передбачалось здійснити протягом 2001-2005 років, не виконано.

Спостерігається вкрай повільний розвиток мережі історико-культурних заповідників і музеїв-заповідників, завданням яких є збереження в недоторканності не тільки архітектурних, археологічних або меморіальних пам'яток, а й навколишньої історичної території як цілісних історико-культурних й природних комплексів, в тому числі унікальних культурних і природних ландшафтів, укладу життя місцевого населення тощо. Заповідникам має належати ключове місце в суспільному житті населених місць, вони відіграють важливу роль у формуванні їх привабливого образу, оскільки є об'єктами масового відвідування та забезпечують ефективне використання історико-культурного потенціалу.

Однак за останні 15 років було створено лише 2 об'єкти з існуючих на цей час 65 історико-культурних заповідників – «Посулля» у 2006 р. та «Давній Пліснеськ» у 2015 р. Наразі в Україні лише 18 міст мають історико-архітектурні та історико-культурні заповідники, а на відсутність оптимальної, розгалуженої та рівномірної за охопленням мережі накладається їхня обмежена типова різноманітність (недостатня кількість заповідних територій, пов'язаних з місцями військової слави, на базі садибних комплексів, археологічної спадщини, пам'яток історії виробництва і техніки, етнографічних об'єктів тощо).

В Україні дуже незначна роль відводиться географічним дослідженням культурних ландшафтів як комплексних об'єктів культурної спадщини і впровадженню культурно-ландшафтного підходу як інструменту ефективної охорони та збереження об'єктів культурної спадщини у їх нерозривному взаємозв'язку з довкіллям.

Культурні ландшафти уже давно увійшли в систему охорони культурної спадщини як цілком визнані об'єкти, статус яких закріплений міжнародним законодавством, зокрема Керівними вка-

зівками щодо застосування Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини та Європейською ландшафтною конвенцією (ратифікованою Законом України від 07.09.2005 №2831-IV). Дедалі більшого розповсюдження в різних країнах світу набуло номінування об'єктів Всесвітньої спадщини за категорією «культурний ландшафт», однак у нашій державі ці можливості покищо не реалізовані.

Внаслідок цих негативних тенденцій та в умовах відсутності відповідної державної політики з охорони та збереження культурної спадщини площа історико-культурних земель за останні 15 років практично не збільшилася і залишилася вкрай незначною – лише трохи більше 40 тис. га, або 0,07% земельного фонду країни, в той час як цей показник на думку провідних міжнародних фахівців має становити не менше 3%.

При опрацюванні пропозицій та рекомендацій вважаємо за доцільне:

- Розроблення державної стратегії з розвитку мережі історичних населених місць, історико-культурних заповідників та інших типів історико-культурних територій як важливого структурного елемента, що забезпечує збереження всього культурно-природного простору країни та окремих її регіонів і створення дієвого механізму соціально-економічної підтримки її реалізації.

- Розроблення регіональних і місцевих стратегій (планів) перспективного розвитку історичних населених місць у нинішніх соціально-економічних умовах та їх перетворення на сучасні туристичні центри шляхом дбайливого збереження й збалансованого використання культурної спадщини, популяризації історико-культурного потенціалу, формування позитивного іміджу, підвищення культурно-туристичної та інвестиційної привабливості.

- На державному, регіональному та місцевому рівнях здійснення комплексних та скоординованих наукових історико-культурних, містобудівних, архітектурних та географічних досліджень населених пунктів України, на основі яких здійснити доповнення Списку історичних населених місць, у тому числі містами, селищами та селами зі значним історико-культурним потенціалом.

- Ініціювати вдосконалення законодавчого та нормативно-правового закріплення особливого статусу історичних населених місць, однією з основних функцій якого має бути охорона та збе-

реження культурної спадщини та її комплексне і збалансоване включення в соціально-економічне та культурне життя.

- Розроблення та реалізацію Концепції (принципів і методів виявлення, засад формування й організації тощо) та державної програми розвитку історико-культурних заповідників України, в тому числі шляхом визначення пріоритетних для заповідання історико-культурних об'єктів (комплексів), забезпечення подальшого резервування та виділення земель для їх створення, розроблення й прийняття відповідних законодавчих та нормативно-правових актів щодо підтримки їх розвитку тощо.

- Впровадження культурно-ландшафтного підходу в сферу охорони і збереження культурної спадщини, активізацію розроблення теоретичної, методологічної та методичної баз виявлення, вивчення і охорони культурних ландшафтів як важливого типу об'єктів культурної спадщини та ефективного інструменту їх збереження.

5. Актуальною є проблема необґрунтованого і, як правило, незаконного знесення цінної історичної забудови та нового будівництва на історичних територіях, що набуло масового характеру. Однією з причин стало прийняття Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI, яким були скасовано положення законів «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини» щодо обов'язковості погодження центральним та місцевими органами охорони культурної спадщини програм та проектів будівельних робіт на територіях історико-культурних заповідників, в охоронних зонах об'єктів культурної спадщини тощо, а також про обов'язковість археологічної експертизи на територіях майбутньої забудови.

Результатом активної будівельної діяльності та ігнорування пам'яток охоронним законодавством є руйнування як окремих об'єктів культурної спадщини, так і втрата автентичності історичних культурних ландшафтів та історико-архітектурного середовища багатьох історичних міст країни, починаючи з її столиці – Києва, де тільки за останні 15 років було знищено понад 50 пам'яток архітектури [9].

Спостерігається неприпустимо сповільнене розроблення історико-архітектурних опорних планів та затвердження в їх складі меж та режимів використання історичних ареалів історичних

населених місць України. Наказами Мінкультури, починаючи з 2007 р., та станом на 20.02.2018 їх затверджено лише у 94 населених місцях з 401, що складає 23%. При цьому вони діють тільки для 11 адміністративних центрів областей та відсутні в містах Києві й Львові, в яких розташовані об'єкти зі Списку всесвітньої спадщини. Використання правових колізій у національному законодавстві в умовах нехтування міжнародним правом спричинило незаконну забудову в охоронних зонах Софії Київської та Києво-Печерської Лаври, що може призвести до їх включення до переліку об'єктів всесвітньої культурної спадщини, які перебувають під загрозою.

Недостатній розвиток та впровадження в теорію та практику просторового планування сучасних науково-методичних підходів та інструментів географічної науки (наприклад, концепцій культурного ландшафту, культурно-ландшафтного районування та планування, історико-культурного потенціалу та історико-культурного каркасу території тощо), слабка інформаційна основа планування, пов'язана з відсутністю накопичувальних електронних баз даних та їх геопросторової прив'язки тощо не сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень щодо охорони, збереження й використання об'єктів культурної спадщини в інтересах сталого (збалансованого) розвитку території.

Пропозиції та рекомендації стосуються:

- Розроблення та реалізації державних, регіональних, районних та міських програм (проектів) збереження історичної забудови як особливого ресурсу соціального й економічного розвитку історичних населених місць, а саме: комплексної регенерації історичних ареалів населених місць; збереження та реконструкції історичного середовища центрів великих міст; збереження та реставрації архітектури історичних міст тощо.

- Розроблення генеральних планів історичних населених місць та іншої містобудівної документації на основі проведення детальної інвентаризації об'єктів культурної спадщини, складання (коригування) історико-архітектурних опорних планів, визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, розроблення проектів зон охорони пам'яток, розроблення місцевих правил охорони пам'яток та забудови історичних частин міст тощо.

- Активізації загальнодержавних та регіональних досліджень і проектних розробок щодо

розвитку перспективних методичних прийомів просторового аналізу об'єктів культурної спадщини та їх інтеграції в практику просторового планування шляхом розроблення та впровадження відповідних нормативно-правових та методичних документів.

6. Значна частина об'єктів та територій культурної спадщини перебуває під впливом природних та антропогенно зумовлених чинників екологічного ризику та інших чинників соціально-економічного, нормативно-правового, архітектурного, містобудівного, будівельного характеру та відзначається різким погіршенням стану, а в багатьох випадках – безповоротними втратами.

Втрати культурної спадщини визнано однією з основних екологічних проблем сучасності ще у першій з серії доповідей про стан навколишнього середовища на загальноєвропейському рівні («Довкілля Європи. Добриська оцінка, 1995»), підготовлених Європейським Агентством з навколишнього середовища як інформаційне забезпечення процесу «Довкілля для Європи».

Разом з тим, в Україні відсутні як сформована система моніторингу об'єктів культурної спадщини, так і належна увага з боку державних органів влади до цієї важливої сфери.

Існуючим законодавством питання щодо ведення моніторингу об'єктів культурної спадщини не висвітлено взагалі, хоча результати моніторингу мають важливе значення для формування державної політики у сфері охорони і збереження культурної спадщини, забезпечення органів охорони культурної спадщини об'єктивною систематизованою аналітичною інформацією про стан збереження та функціонального використання її об'єктів, забезпечення контролю за їх станом, своєчасного виявлення та усунення загроз та прийняття управлінських рішень із розроблення невідкладних і довгострокових заходів щодо запобігання пошкодженню, руйнуванню, знищенню об'єктів культурної спадщини та їх невідповідному використанню.

Пропозиції та рекомендації стосуються:

- Виконання низки заходів законодавчого, нормативно-правового, науково-методичного та організаційного характеру для введення державної системи моніторингу об'єктів культурної спадщини в Україні з метою спостереження, збирання, систематизації, збереження, аналізу,

оцінки і прогнозу змін стану об'єктів культурної спадщини та традиційного характеру середовища окремих пам'яток.

- Активізації досліджень впливу природних та антропогенно зумовлених чинників довкілля, а також соціально-економічних на стан об'єктів культурної спадщини як пріоритетних і актуальних наукових проблем.

7. З 2000 р. до складу щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні було введено розділ про екологічний стан об'єктів культурної спадщини. Однак за умови відсутності відповідної державної системи моніторингу та, як наслідок, систематизованої інформації про їх стан по країні загалом та в розрізі адміністративно-територіальних одиниць цей розділ з 2012 р. було виключено зі структури Національної доповіді [10].

Разом з тим, статтею 5 Закону України «Про охорону культурної спадщини» передбачено, що центральні органи виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини щорічно звітують перед Кабінетом Міністрів та громадськістю про стан збереження об'єктів культурної спадщини. Однак порядок підготовки та оприлюднення цих даних не встановлено, тому, як наслідок, широко інформування громадськості про стан культурної спадщини в країні дотепер не існує.

Пропозиції та рекомендації стосуються запровадження:

- Систематичного відображення результатів державного екологічного моніторингу об'єктів культурної спадщини в офіційних публікаціях на всіх рівнях, зокрема в національній та регіональних доповідях про стан навколишнього природного середовища, екологічних паспортах областей, засобах масового інформування тощо.

- Запровадження підготовки національної та регіональних доповідей про стан об'єктів культурної спадщини або національної та регіональних доповідей про стан культури (з включенням відповідного розділу про стан культурної спадщини), у тому числі за результатами щорічного історико-культурного, екологічного та соціокультурного моніторингу, державної статистичної інформації тощо.

8. Від 2005 р. в Україні ведеться Державний реєстр нерухомих пам'яток, до якого на 01.01.2018 року включено понад 9 тис. об'єктів, або 7,3%

від їх загальної кількості, у зв'язку з чим стан справ з системою реєстрації та обліку культурної спадщини в Україні визнають національною катастрофою [11]. Існуючий порядок занесення пам'яток до реєстру надмірно централізований і ускладнений, проведення відповідних робіт потребує чималих коштів, які не передбачені Державним бюджетом, а ефективні управлінські рішення щодо вирішення цієї проблеми відсутні. В результаті ні центральні органи виконавчої влади, ні органи місцевого самоврядування, ні громадськість не володіють повною інформацією про наявність пам'яток культурної спадщини.

У пропозиціях та рекомендаціях наголошуємо на доцільності:

- *Забезпечення першочергового реформування порядку ведення та наповнення Державного реєстру нерухомих пам'яток України як сучасної, прозорої, достовірної та загальнодоступної системи державного обліку, що базується на демократичних процедурах і з використанням сучасних інформаційних технологій.*

8. В Україні з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, крім Державного реєстру нерухомих пам'яток України (2000), було запроваджено Державний реєстр національного культурного надбання (1992), Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання (1997), Перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України (2012), Єдиний національний реєстр пам'яток Другої світової війни 1939-1945 років (2015). Наповнення та ведення цих державних інформаційних систем виконується або вкрай повільно, або не здійснюється взагалі.

Тобто є підстави констатувати, що в країні відсутній системний підхід з боку держави щодо створення єдиної інформаційної, мультимедійної та інтерактивної бази даних пам'яток культурної спадщини, забезпеченої офіційними та достовірними науковими відомостями, відкритої для доступу широким верствам населення. Розроблення та впровадження відповідних розробок здійснюється завдяки зусиллям науковців та громадськості.

Як наслідок, брак сучасної та чіткої інформаційної картини щодо стану культурної спадщини країни загалом та її регіонів не сприяє розробленню та реалізації довгострокової державної стра-

тегії в цій сфері, якісній законодавчій та нормативно-правовій діяльності та перешкоджає прийняттю відповідних ефективних управлінських рішень на різних рівнях.

Послідовно продовжуючи роботу з розвитку національної інфраструктури геопросторових даних, Інститут географії НАН України в рамках наукового напрямку «Картографічні дослідження природи і суспільства та їх взаємодії з метою обґрунтування збалансованого розвитку регіонів України» здійснює розроблення тематичного атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина». Атлас планується підготувати як фундаментальний комплексний електронний картографічний твір науково-довідкового характеру, нове покоління яких вирізняється проблемною орієнтацією, багаторівневістю картографування, множиною взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих форм реалізації.

Застосування апарату геоінформаційних технологій дає можливість систематизувати великий обсяг інформації, послідовно розкрити хід культурного розвитку країни, дозволяє оперативно виконувати просторовий аналіз культурної спадщини на різних ієрархічних рівнях, показати різноманіття культурної спадщини та історико-культурний образ кожного регіону.

Значимість цієї розробки полягатиме як у використанні атласу як ресурсу для інформаційної підтримки розроблення планів економічного та соціального розвитку держави та регіонів різного рівня, формування системи культурно-пізнавальних туристських маршрутів на базі об'єктів культурної спадщини, так і у широкій популяризації спадщини національного та місцевого значення. Проте недостатнє бюджетне фінансування обмежує можливості оперативного виконання цієї розробки.

Пропозиції та рекомендації стосуються:

- *Забезпечення розроблення та впровадження Єдиного державного інформаційного ресурсу об'єктів культурної спадщини (Єдиного реєстру культурної спадщини України) шляхом:*

- *подальшого розвитку та удосконалення Державного реєстру нерухомих пам'яток України у напрямку:*

- *розвитку інформаційної підсистеми обліку та управління об'єктами культурної спадщини завдяки структуруванню даних про них відповідно до адміністративно-територіальних, типо-*

логічних і хронологічних принципів, забезпечення обміну інформацією та постійного оновлення відомостей, необхідних при узгодженні та прийнятті рішень з питань соціально-економічної, культурної чи містобудівельної політики тощо;

- створення науково-інформаційної підсистеми моніторингу стану об'єктів культурної спадщини (виявлення змін у збереженні, аналіз, оцінка і прогноз стану під впливом антропогенних і природних чинників);

- створення науково-інформаційної підсистеми візуалізації інформації щодо об'єктів культурної спадщини шляхом забезпечення їх геопросторової прив'язки та надання відкритих даних на інтерактивних картах і спеціалізованих веб-сервісах, можливості ефективного пошуку і використання інформації (фотографії, історичні та наукові відомості і т.п.) завдяки розробленій системі довідників та покажчиків;

- забезпечення розподіленого доступу до інформації широким верствам користувачів на основі використання інтерактивних ресурсів та мережі Інтернет з функціями соціальної мережі та мобільних додатків як для працівників сфери з охорони культурної спадщини, наукових установ, туристичного бізнесу, представників органів державної влади, так і для всіх зацікавлених громадян і організацій, у тому числі іноземних.

– Створення на зазначених засадах науково-інформаційної підсистеми даних про історико-культурні території України: історичні ареали міст і селищ (у перспективі також і сіл), що входять до Списку історичних населених місць, історико-культурні заповідники, охоронювані археологічні території тощо.

– Створення на зазначених засадах науково-інформаційної підсистеми даних про наукові об'єкти, що становлять національне надбання, рухомі пам'ятки культурної спадщини, елементи нематеріальної культурної спадщини тощо.

– Забезпечення розвитку системного картографування та бюджетної підтримки науково-практичних робіт зі створення електронних національного та регіональних атласів та карт культурної спадщини і картографічного забезпечення діяльності з охорони культурної спадщини на державному, регіональному та місцевому рівнях, враховуючи можливості сучасних інформаційних технологій.

9. До Списку всесвітньої спадщини внесено порівняно незначну кількість українських об'єк-

тів (Києво-Печерську лавру та Софію Київську, історичний центр міста Львова, геодезичні пункти «Дуги Струве», комплекс резиденції митрополитів Буковини і Далмації у м. Чернівці, букові праліси Карпат, дерев'яні церкви карпатського регіону України, стародавнє місто Херсонес Таврійський), п'ять з яких відносяться до культурних пам'яток. Це зменшує туристичну привабливість України порівняно з більшістю суміжних з нею країн. Діяльність з просування національних об'єктів культурної та природної спадщини, які знаходяться в номінантах з 1989 р., здійснюється несистемно та вкрай незадовільними темпами з причин непереконливої наукової обґрунтованості деяких поданих пропозицій або наявності проблем з підготовкою номінаційних документів. Не здійснюється системний моніторинг формування Списку всесвітньої спадщини, аналіз сучасних тенденцій його розвитку, вивчення процесу номінування нових об'єктів тощо.

Участь України у заснованій в 1987 р. програмі Ради Європи «Європейські культурні маршрути», мета якої за допомогою подорожі в часі і просторі демонструвати внесок різних європейських країн і культур у спільну культурну спадщину, вкрай обмежена. Станом на початок 2018 р. наша країна не приєдналася до «Розширеної часткової угоди про культурні маршрути Ради Європи» і лише бере участь у кількох сертифікованих маршрутах: Шлях вікінгів (1993), Європейський маршрут єврейської спадщини (2004), Шлях св. Мартина Турського (2005) та Вія Регія (2005), а також у просуванні проекту «Шлях Гедиміновичів» - першого культурного маршруту, ініційованого в Східній Європі.

Незначною є також представленість України в інформаційній мережі HEREIN - «Європейська спадщина» (<http://www.herein-system.eu/>), що висвітлює та поширює досвід та досягнення держав, які підписали Європейську культурну конвенцію, та містить бази даних національного законодавства, термінологічний глосарій, посилання на тематичні Інтернет-ресурси, форуми, віртуальні експозиції, інформацію про виконання зобов'язань щодо різних міжнародно-правових актів тощо.

Пропозиції та рекомендації стосуються:

- *Забезпечення розроблення та реалізації концепції перспективного розвитку мережі об'єктів всесвітньої спадщини на території України на засадах охоплення нею всього наявного історич-*

ко-культурного, ландшафтного та біологічного різноманіття країни та здійснення відповідного коригування й доповнення українського представництва у попередньому Списку всесвітньої спадщини (*Tentative List*). Забезпечення підготовки та подання необхідних номінаційних документів для внесення визначних пам'яток України до Списків всесвітньої спадщини.

- Забезпечення розроблення та впровадження державної стратегії підтримки розвитку туристичної діяльності, заснованої на реалізації потенціалу культурної та природної спадщини України на міжнародному, державному, регіональному та місцевому рівнях, у тому числі шляхом формування національної мережі туристично-екскурсійних маршрутів, включення об'єктів культурної спадщини України до міжнародних туристичних маршрутів, забезпечення їх популяризації та інформування про різноманіття наших природних ресурсів і багатство культурної спадщини засобами масової інформації, наукових, науково-популярних, навчальних та туристичних видань, використання спеціалізованих інформаційних систем та інтерактивних баз даних тощо.

Висновки

Сучасний стан культурної спадщини в Україні можна охарактеризувати як критичний, про що свідчить не тільки занепад та втрата багатьох пам'яток, а й, як наслідок, загрозливе погіршення якості культурного, природного середовища та життєвого загалом.

Необхідно активізувати зусилля національних та регіональних служб держави на подолання відставання України від багатьох країн світу, в тому числі в напрямі переходу від неодноразових заяв на міжнародному рівні про прихильність парадигмі сталого (збалансованого) розвитку як незмінному пріоритету країни і важливості у зв'язку з цим культурної спадщини, до дієвих практичних кроків щодо її впровадження на національному, регіональному і місцевому рівнях. Стан культурної спадщини при цьому має розглядатися як один з важливих індикаторів сталості (збалансованості) розвитку країни.

Важливе стратегічне завдання науки, в тому числі й географії як конструктивної та прикладної науки, полягає у вивченні пріоритетних проблем розвитку культурної спадщини та формуванні системи заходів щодо їх вирішення.

У цій публікації виявлено негативні тенденції щодо визнання об'єктів культурної спадщини, їх збереження і моніторингу. Обґрунтовані конкретні та конструктивні рекомендації, спрямовані на сприяння формуванню системи заходів різного рівня щодо їх збереження і використання.

Створення такої системи дозволить включити культурну спадщину в активний соціально-економічний процес, забезпечити розвиток культурного простору України у напрямі збереження культурної ідентичності народів країни, спадкоємності та самобутності розвитку різних територій, що багато в чому визначає подальший розвиток суспільства і його життєвого середовища.

References [Література]

1. *The Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies* (Adopted in Hangzhou, People's Republic of China, on 17 May 2013). URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/final_hangzhou_declaration_english.pdf
2. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 A/RES/70/1. URL: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/70/1>
3. *Recommendation CM/Rec(2017)1 of the Committee of Ministers to member States on the European Cultural Heritage Strategy for the 21st century* (adopted by the Committee of Ministers on 22 February 2017). URL: <http://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/strategy-21>
4. *Sustainable Development Goals: Ukraine. National Report*. (2017). Kyiv. [In Ukrainian]. [Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Київ, 2017. 176 с. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=85d6337d-5d9c-4e65-be5e-34d7a851b250>
5. Polyvach K.A. (2017). Cultural and natural heritage in the context of the goals of sustainable development of Ukraine. *Ukrainian geographical journal*, 4, 62-70. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2017.04.062> [In Ukrainian]. [Поливач К. А. Культурна і природна спадщина у контексті цілей сталого розвитку України // Укр. геогр. журн. 2017. № 4. С. 62-70.]
6. *Report of the Inter-agency and Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators Statistical Commission Forty-eighth session 7-10 March 2017* E/CN.3/2017/2. URL: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/48th-session/documents/2017-2-IAEG-SDGs-E.pdf>

7. Polyvach K.A. (2012). *Cultural heritage and its influence on the development of regions of Ukraine*. Kyiv. [In Ukrainian]. [Поливач К.А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ, 2012. 208 с.]
8. Tregubova T.A., Vodzinsky E.E. (1990). Studying and accounting of historical inhabited places of Ukraine. *Construction and architecture*, 10, 8-9. [In Russian]. [Трегубова Т.А., Водзинский Е.Е. Изучение и учет исторических населенных мест Украины // Строительство и архитектура. 1990. № 10. С. 8–9.]
9. *The register of destroyed monuments of architecture in Kiev over the past 15 years*. Informational and Analytical Internet Edition KievVlast. [Реєстр уничтоженных памятников архитектуры Киева за последние 15 лет // Информационно-аналитическое Интернет-издание КиевВласть. URL: http://kievvlast.com.ua/base/reestr_unichtozhennih_pamjatnikov_arhitekturi_kieva_za_poslednie_15_let27112]
10. Polyvach K.A. (2013). Formation of the system to monitor the cultural heritage objects in Ukraine. *Ukrainian geographical journal*, 3, 57-63. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2013.03.057>. [In Ukrainian]. [Поливач К. А. Формування системи моніторингу об'єктів культурної спадщини в Україні // Укр. геогр. журн. 2013. №3. С. 57-63.]
11. *Concept of national policy on cultural heritage development in Ukraine (draft)* / Ed. O.P. Oliynyk. Kyiv, 2014. [In Ukrainian]. [Концепція національної політики щодо культурної спадщини в Україні (Проект). / Під ред. О.П. Олійник. Київ, 2014. 134 с.]

Стаття надійшла до редакції 18.04.2018

УДК 911.2/3

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2018.02.061>

О. Г. Голубцов, В. М. Чехній, Ю.М. Фаріон

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

ГЕОІНФОРМАЦІЙНЕ КАРТОГРАФУВАННЯ ТА АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ЛАНДШАФТІВ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ЗАПОВІДАННЯ (НА ПРИКЛАДІ СТЕПОВОЇ ЗОНИ УКРАЇНИ)*

Мета цієї публікації – розкрити зміст методів геоінформаційного картографування ландшафтів (базовий масштаб 1:1 000 000) для визначення перспективних об'єктів і територій як складових природоохоронної мережі, зокрема в умовах високого рівня антропогенної трансформації природи регіону дослідження – степової зони України. Застосовано нові підходи до моделювання структури сучасних ландшафтів на основі методології виділення екологічних територіальних одиниць (ELU) з використанням відкритих наборів геопросторових даних. На основі змодельованої структури сучасних ландшафтів уточнено ступінь антропогенних змін ландшафтних комплексів степової зони. Враховано істотний критерій оцінювання території для заповідання – ландшафтне різноманіття, важливість збереження якого відзначена в низці міжнародних документів. Для його визначення у контексті оцінки територій з позицій їхньої значущості для заповідання на регіональному рівні пропонується використовувати ландшафтні метрики, що відносяться до групи метрик різноманіття. Результати геоінформаційного аналізу ландшафтів стали основою укладання схеми мережі потенційних для заповідання територій та об'єктів степової зони України у межах адміністративних областей, а також зони пріоритетного та перспективного заповідання.

Ключові слова: сучасні ландшафти; геоінформаційні системи (ГІС); ландшафтне різноманіття; охорона природи; заповідні території.

*Дослідження виконано у рамках науково-дослідної роботи Інституту географії НАН України «Розробка наукових принципів та ландшафтно-біотичних критеріїв організації перспективної сітки заповідних територій різного рангу». Етап 3. «Дослідження степової природної зони з метою визначення природних виділів до заповідання. Підготовка рекомендацій щодо створення об'єктів ПЗФ», що виконується згідно з Договором від 01.03.2017 № 19-17 з Президією НАН України.